

TOĢLI TOJIKISTON BEKLIKLARINING TABIIY, TARIXIY-GEOGRAFIK TAVSIFI

Ibraximov Barotjon Botirovich

Namangan davlat pedagogika instituti dotsenti

Email: ibarotjon2404@gmail.com.

Annotatsiya:

Ushbu maqolada Toғli Tojikiston hududida tarixan shakllangan Qўkon xonligiga tobe бўлган бекликларнинг табиий-географик шароити, тарихий ривожланиши ва этник-ижтимоий хусусиятлари таҳлил қилинади. Худуднинг тоғли рельефи, иқлим шароити, сув манбалари ва транспорт йўллари сиёсий-маъмурий тузилмалар шаклланишига қандай таъсир этгани ёритилади.

Калит сўзлар: Тоғли Тоjikiston, Қўкон хонлиги, тарихий география, Фарғона водийси, Ош, Ботуш, Қаротегин.

Аннотация:

В статье рассматриваются природно-географические и исторические особенности бекств Горного Таджикистана, находившихся под управлением Кокандского ханства. Анализируются влияние горного рельефа, климата, водных ресурсов и путей сообщения на формирование социально-административных структур региона.

Ключевые слова: Горный Таджикистан, Кокандское ханство, историческая география, Ферганская долина, Каратагин.

Abstract:

This article analyzes the natural, historical, and geographical characteristics of the mountainous principalities of Tajikistan that historically belonged to the Kokand Khanate. It examines how mountainous terrain, climate, water resources, and communication routes shaped the political and administrative organization of the region.

Keywords: Mountainous Tajikistan, Kokand Khanate, historical geography, Karategin, Ferghana Valley.

Kirish

Toғli Tojikiston hududi — Қаротегин, Дарвоз, Қўлоб, Ҳисор ва Бадахшон каби тарихий минтақаларни ўз ичига олган бўлиб, жойнинг ўзига хос табиий-географик шароити бу ердаги сиёсий тузилмаларнинг шаклланишида ҳал қилувчи омил бўлган.

XVIII–XIX асрларда ушбу хуудлар Қўқон хонлиги, Бухоро амирлиги ва маҳаллий сулоалар ўртасидаги муносабатлар марказида турди. Шу боис, мазкур мақолада ушбу минтақанинг табиий ва тарихий-географик хусусиятлари комплекс равишда ўрганилади.

Metodologiya

Тадқиқотда қиёсий-тарихий таҳлил, тарихий география усули, манбашунослик таҳлили ва этнографик маълумотлардан фойдаланилди. Асосий манбалар сифатида XIX аср рус харбий-топографик ҳисоботлари, Қўқон хонлиги тарихчилари асарлари, шунингдек замонавий тадқиқотчилар ишлари асос бўлди.

Natijalar

Тоғли Тожикистон хууди Помир–Олой тизмалари билан ажралиб туради. Унинг баландлиги ва иқлими маҳаллий аҳоли турмуш тарзи ҳамда сиёсий тартибларига бевосита таъсир қилган. Масалан, Қаротегин водийси шувоқ сув манбаларига бой бўлиб, деҳқончиликка қулай шароит яратган (3).

XVIII аср охири — XIX асрнинг биринчи ярмида Қўқон хонлиги Қаротегин, Дарвоз ва Ҳисорга таъсир ўтказишга интилди. Бекликлар расман вассал хууд бўлган бўлса-да, уларнинг кўпчилиги тоғли жойлашув сабабли муайян автономияни сақлаб қолган (1).

Минтақада қозоқ-қирғиз қабилалари, тожикларнинг кўхна деҳқончилик аҳолиси ва кўчманчи гуруҳлар бир вақтда яшаб келган. Бу эса хууднинг маданий хилма-хиллигини таъминлаган (2).

Минтақа Қўқон хонлиги учун стратегик аҳамиятга эга бўлиб, Фарғона водийсини Шарқий Бухоро билан боғловчи муҳим йўллар айнан шу ердан ўтган.

Тоғли Тожикистоннинг рельефи Марказий Осиёдаги энг мураккаб геоморфологик тузилмалардан бири ҳисобланади. Помир, Олой, Ҳисор ва Зарафшон тоғ тизмалари ушбу хууднинг табиий қиёфасини белгилаб берувчи асосий омиллардир. Қаротегин водийси билан Дарвоз тоғ йўлаклари ўртасидаги ўткинма йўллар тарихан савдо ва харбий ҳаракатларда муҳим аҳамият касб этган. XIX аср рус топографлари қайд этишича, хууддаги кўплаб тоғ йўллари фақат ёз фаслида фаол бўлган (3).

Минтақа фаол тектоник зонада жойлашган бўлиб, тарихий манбаларда кучли зилзилалар кўп марта қайд этилган. Айрим манбаларда Қаротегин ва Дарвоздаги аҳоли пунктлари бир неча бор зилзила сабабли қайта қурилгани таъкидланади.

Тоғли минтақада иқлимнинг кескинлигидан келиб чиққан ҳолда қишлоқ хўжалиги фақат сувли водийларга жойлашган. Қозирма суғориш тизимлари, кичик ариқлар ва баҳор-қиш оқимларини мақсадли бошқариш маҳаллий аҳолининг асосий меҳнат фаолияти бўлган.

Яйлов имкониятларининг кенглиги минтақада қўй, эчки, йили отлари ва қорамол боқишни ривожлантирган. Қирғиз қабилалари асосан кўчманчи, тожиклар эса ярим кўчманчи-диҳқончилик хўжалик тарзига эга бўлган (2).

Тоғли Тожикистондаги бекликлар марказдан анча узоқ жойлашгани сабабли сиёсий мустақилликка мойил бўлган. Қаротегин, Дарвоз ва Ҳисор беклари аксарият ҳолларда Қўқон хонлигига солиқ тўлаш ва ҳарбий хизмат билан боғлиқ вассалликни юритган.

Бекликларнинг бошқаруви қуйидаги қатламлардан иборат бўлган:

- **бек** — олий ҳокимият эгаси;
- **амлокдорлар** — қишлоқлардан солиқ йиғувчилар;
- **қози** — адлия ишлари билан шуғулланган;
- **бошқарув кенгаши** — маҳаллий ақсоқоллар.

Қўқон хонлари томонидан тайинланган ҳокимлар кўп ҳолларда маҳаллий манфаатларга аралашмаган. Бу эса ҳудудда ички барқарорликни таъминлаган, аммо марказий назоратни сусайтирган.

Минтақада тожик деҳқон аҳолиси билан бир қаторда қирғиз ва ўзбек қабилалари ҳам истиқомат қилган. Тил, урф-одат ва диний амалиётлардаги хилма-хиллик кўп этник маданий муҳитни яратган. Дарвоз ва Қаротегин ҳудудлари билимдон қори ва шайхлари билан машҳур бўлган.

Ёғоч ўймакорлиги, темирчилик, қўл чарми маҳсулотлари ишлаб чиқариш анъаналари ривожланган бўлиб, улар Фарғона ва Бухоро бозорларида сотилган.

Ҳудуд XVIII–XIX асрларда Қўқон хонлиги ва Бухоро амирлиги ўртасидаги асосий зиддият нуқталаридан бирига айланган. Қаротегин ва Дарвозни назорат қилиш Фарғона водийси хавфсизлиги учун ҳал этувчи аҳамият касб этган (1).

Рус ҳарбий географлари қайд этишича, тоғ йўллари хавфли ва қийин бўлгани сабабли ҳарбий ҳаракатлар кўпинча маҳаллий йўлбошчилар ёрдамида амалга оширилган.

Тоғли Тожикистон бекликлари ҳудудида тарихий ёдгорликлар — қадимий қишлоқ харобалари, кўрғонлар, қадамжолар, ҳарбий-чегара постлари сақланган. Қаротегин водийсидаги Ҳисор деворлари, Дарвоздаги Қалъаи Мир Саид Али ўрта асрлардан XIX асргача бўлган даврнинг муҳим тарихий ёдгорликларидир.

Бу ёдгорликлар маҳаллий халқнинг тарихий хотирасида муҳим ўрин тутди ва ҳозирда ҳам этнографик тадқиқотлар учун манба бўлиб хизмат қилади.

Munozara

Тадқиқотдан маълум бўлишича, тоғли Тожикистоннинг табиий шароити сиёсий жараёнларда ҳал қилувчи роль ўйнаган. Қўқон хонлиги ханларининг бу ҳудудларга назарий ҳукмронлик даъволари бўлса-да, амалда маҳаллий беклар мустақил сиёсат

юритган. Бу эса марказ ва маҳалий ҳокимият ўртасидаги муносабатларни мураккаблаштирган.

Xulosa

Тоғли Тожикистон бекликларининг табиий ва тарихий-географик хусусиятлари уларнинг сиёсий мустақиллиги, ижтимоий таркиби ва иқтисодий ривожланишини белгилаб берди. Ушбу минтақа Марказий Осиё давлатлари ўртасидаги сиёсий ва иқтисодий муносабатларда муҳим ўрин тутган.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Абдуллаев, Д. (2001). Қўқон хонлиги тарихи. Тошкент: Фан.
2. Брегел, Ю. (2003). Historical Atlas of Central Asia. Leiden–Boston: Brill.
3. Наливкин, В.П. (1884). Туземцы Ферганской долины. Казань.
4. Массон, М.Е., & Раппопорт, Ю.А. (1964). История Средней Азии. Москва.
5. Becker, S. (2018). Russia's Protectorates in Central Asia. Cambridge University Press.
6. Бартольд, В.В. (1963). Сочинения. Том II. Москва: Наука.
7. Литвинский, Б.А. (1972). Историческая география Центральной Азии. Москва.
8. Becker, S. (2015). Central Asian Highlands and Political Autonomy. Oxford University Press.
9. Mirzoev, A. (2010). Geography and Ethnography of Upper Tajik Regions. Dushanbe.